

УДК 821.112.2–1.Ранга«20»

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2025.2.14>**Світлана ФОКІНА**

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літератури,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
svetlana_fokina@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2406-0978
Scopus-Author ID: 57762971800

ПСИХОАНАЛІТИЧНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТРАТЕГІЇ ДЕКОДУВАННЯ НОСТАЛЬГІЧНОГО ДИСКУРСУ У ВІРШІ «ВОДА» ПОЕТЕСИ-ЕМІГРАНТКИ ДАНИ РАНГИ

Постановка проблеми даного дослідження координується сьогодинішим розвитком дискурсивного аналізу й в той же час психоаналітичним підходом до інтерпретації поетичного тексту. Метою даної статті стало осмислення вірша сучасної поетеси-емігрантки Дани Ранги, що пише німецькою мовою. Для аналізу обрано поетичний текст «Вода», що входить до книги віршів «Wasserbuch», відзначеної літературними преміями та номінаціями. В 2014 році «Wasserbuch» отримала приз глядацьких симпатій – заохочувальну Премію Адельберта фон Шаміссо. Премією Шаміссо нагороджуються письменники- й поети-іноземці або ж емігранти, які пишуть німецькою. Саме такою постаттю є Дана Ранга, яка є румункою за походженням, але обрала саме німецьку мову для поетичної творчості. Намічені завдання сприяли реалізації поставленої мети та були спрямовані на дослідження проявів ностальгічних дискурсивних формацій, архетипічних конотацій водної стихії та пошуку ліричним «я» трансгресивної ідентичності у вірші Дани Ранги «Вода». Методологічну основу дослідження визначили підходи до дискурсу від М. Фуко до П. Рікера, Л. Філіпс та М. Йоргенсен. Значущою методологічною базою стало також успадкування психоаналітичного підходу до дослідження художнього твору. Було враховано досвід як основоположника психоаналізу З. Фрейда, так й продовжувачів цієї лінії в літературознавстві, серед яких слід відзначити, в першу чергу, Г. Бахляра, Ж. Рансьєра, Ж. Старобінського. Розширенню сугубо фрейдівського прочитання літературного твору сприяли, в першу чергу, ідеї К. Г. Юнга. Саме юнгіанська лінія дозволила інтерпретувати архетипічні конотації вірша Дани Ранги «Вода». Ліричний сюжет «Води» акцентує взаємозв'язок ностальгічного дискурсу зі сновидчими та архетипічними дискурсивними формаціями.

Ключові слова: ностальгічний дискурс, порядок дискурсу, психоаналітичні стратегії, архетипічні конотації, трансгресивна ідентичність, вода, Дана Ранга.

Svitlana Fokina. PSYCHOANALYTICAL AND LITERARY STRATEGIES OF DECODING NOSTALGIC DISCOURSE IN THE POEM «WATER» BY EMIGRANT POET DANA RANGA

The formulation of the problem of this study is coordinated by the current development of discursive analysis and at the same time a psychoanalytic approach to the interpretation of poetic text. The purpose of this article was to comprehend the poem of the modern emigrant poetess Dana Ranga, who writes in German. For analysis, the poetic text «Water» was selected, which is part of the book of poems «Wasserbuch», marked by literary prizes and nominations. The Chamisso Prize is awarded to foreign writers and poets or emigrants writing in German. This figure is Dana Ranga, who is of Romanian origin, but chose the German language for poetic creativity. The planned tasks contributed to the implementation of the set goal. The tasks were aimed at exploring the manifestations of nostalgic discursive formations, archetypal connotations of the water element and the search for a lyrical self of transgressive identity in Dana Ranga's poem «Water». The methodological basis of the study was determined by approaches to discourse from M. Foucault to P. Ricoeur, L. Philips and M. Jorgensen. A significant methodological basis was also determined by the inheritance of the psychoanalytic approach to the study of a work of art. The experience of both the founder of psychoanalysis Z. Freud and the successors of this line in literary criticism was studied, among which it should be noted, first of all, G. Bachelard, J. Rancière, J. Starobinski. The expansion of the purely Freudian reading of the literary work was facilitated, first of all, by the ideas of K. G. Jung. It was the Jungian line that allowed the interpretation of the archetypal connotations of Dana Ranga's poem «Water». The lyrical plot of «Water» emphasizes the relationship of nostalgic discourse with dreaming and archetypal discursive formations.

Key words: nostalgic discourse, discourse order, psychoanalytic strategies, archetypal connotations, transgressive identity, water, Dana Ranga.

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена інтересом сучасної літературознавчої думки до дискурсивних технік декодування поетичного тексту. Не менш перспективним видається використання пси-

хоаналітичних підходів як інструментарію для інтерпретації художнього твору, зокрема сучасної поезії.

Методологію статті координували аспекти дискурсивного аналізу, основу якого

сформували, перш за все, ідеї М. Фуко. Також методологічну спрямованість дослідження визначила психоаналітична лінія осмислення літературних текстів, з орієнтацією на підходи від фройдівських та юнгіанських до рецепцій Г. Башляра, Ж. Рансьєра, Ж. Старобінського, П. Кюглера.

Метою статті є поєднання дискурсивного аналізу з психоаналітичними стратегіями інтерпретації ностальгічного дискурсу сучасної поетеси-емігрантки Дани Ранги на матеріалі віршу «Вода».

Згідно до визначиної мети були сформовані наступні **завдання**:

1. Відслідкувати ностальгічні дискурсивні формації в обраному творі.

2. Виявити архетипічну складову водних метафор у вірші Дани Ранги.

3. Осмислення проявів трансресивної ідентичності ліричного «я» Дани Ранги.

Наукова новизна. Ностальгічний дискурс на рівні взаємодії контексту – інтертексту – підтексту формує різноманітні прояви ностальгії. Ностальгічний дискурсивний простір акумулюється в плані авторської художньої ідеології, що визначається ключовими показниками життєвого середовища, епістемологічними та естетичними домінантами, дискурсивними стратегіями пристрасей, сенситивності та пам'яті сучасного поета-емігранта. Прояви ностальгічного дискурсу зачіпають сферу трансформацій соціальних, культурних та світоглядних епістем та дискурсивних контекстів, що формують палімпсестну свідомість сучасного поета-емігранта.

Виклад основного матеріалу. Контекст в даному плані відповідає певним потенціям «порядку дискурсу», уявлення про який були розроблені М. Фуко. Представляє інтерес й лінія ідей М. Фуко, яка акцентує зв'язок дискурсивних практик та психоаналітичної ідеології. М. Фуко в лекції «Порядок дискурсу» зазначає, що «дискурс адже – що й демонструє нам психоаналіз – це не просто те, що виявляє (або ховає) бажання, він також й те, що є об'єктом бажання» [8, с. 23]. Ностальгічний «порядок дискурсу» реалізує обмежувальні властивості: бачення світу та світомоделювання через призму ностальгії. Розширюючи смисловий контекст позиції, що «дискурсивна практика <...> є соціальною практикою, яка формує соціальний світ» [11, с. 39], слід сфокусувати увагу на факторі впливу дискурсивності на ментальний універсум особистості. Позитивним фактором дії ностальгічного порядку дискурсу є стабілізація потенційно мінливих та навіть гібридних типів свідо-

мості й екзистенціалів представників сучасної поетичної діаспори.

Ностальгічні дискурсивні практики обумовлюють своєрідність сприйняття реальності поетом-емігрантом й закономірності художньої реалізації, а також відповідного світомоделювання в ліричних сюжетах й книгах віршів. Не менш значущим є фактор регуляції дискурсу контекстом. Згідно думки П. Рікьора, «оскільки всі наші слова певною мірою багатозначні, однозначність або багатозначність нашого дискурсу визначається не словами, а контекстом» [13, с. 127]. Показовою є взаємозумовленість ностальгічного дискурсу, контексту та моделювання ліричного сюжету.

Перетворення дискурсивних форм в ліричну на рацію, яку можна декодувати як певну історію, обумовлено саме контекстом, що активізує алузії, асоціації та підтексти. Таким чином умовний ліричний сюжет може реалізуватися відповідно до порядку дискурсу авторської поетичної свідомості. Важливість контексту полягає у функції формування смислової наповненості дискурсу та факторів його активності як у культурі, так й в свідомості конкретної особистості.

Психоаналітичні штудії й в наш час представляються одним з найбільш адекватних підходів до дослідження глибинних пластів як психічного феномена в цілому, так й безпосередньо естетичного несвідомого. Психоаналітичні техніки декодування естетичних дискурсивних формацій результативні в плані виявлення інтенцій авторської свідомості й дискурсивних стратегій, тим більш сенситивно сфокусованих. Спочатку сам З. Фрейд задав напрям тим процесам, які були орієнтовані «виявити вплив несвідомого та вибудувати в даному плані певну ідеологію психоаналізу з відповідними міфологемами» [2, с. 370]. Внутрішня взаємообумовленість психоаналітичного апарату певним ідеологічним рівнем сприяє успішному декодуванню різних дискурсивних формацій ментальної та ідеологічної системи, які детерміновані «порядком дискурсу».

Психоаналіз представляється одним з тих контекстів, які найбільш перспективні як інструментарій при дешифруванні порядку ностальгічного дискурсу, орієнтованого на літературну діяльність. За спостереженнями Ж. Старобінського, в той час, коли ще «тривав процес вироблення теоретичних основ психоаналізу, об'єктом психоаналітичних досліджень стали літературні твори» [15, с. 13]. Психоаналітичні штудії як один з важливих літературознавчих інструментаріїв не втрачає

своїї перспективності при дослідженні дискурсивних формацій авторської свідомості сучасних поетів-емігрантів.

Психоаналітичний підхід при дослідженні літературного твору в цілому, так й безпосередньо ностальгічних дискурсивних практик дозволяє заглибитися в осмислення естетичних ідеологем ностальгії як сенситивного та культурного феномену в його внутрішньої суперечливості й зв'язку з авторською поетичною свідомістю. Формування дискурсивних контекстів визначає своєрідність проявів архетипів, міфологем, концептів, образів, тем, мотивів, жанрів та метажанрів, сенситивних феноменів, зокрема таких як ностальгія.

Сьогодні досить різноманітних канонів, накопичених архівом ностальгічного дискурсу. Згідно С. Бойм, «ностальгія – це почуття втрати й зміщення, але крім того – це роман з власною фантазією» [4, с. 15]. Але активація дискурсивних потенцій ностальгії в творчості, особливо, в ліриці підштовхує сучасного поета-емігранта експериментувати з канонічними формами, трансформуючи їх у відповідності зі своїм ностальгічним досвідом і художньою ідеологією. Згідно з архівом ностальгічного дискурсу показовою є взаємобумовленість ностальгії меланхолією.

За спостереженнями Ж. Старобінського, «відповідно до вірувань та образності середньовічної культури, бродяга, пілігрим, мандрівник – якраз ті люди, хто відчуває на собі згубну силу меланхолічного темпераменту; над ними тяжіє зловісний вплив Сатурна» [14, с. 108]. Безсумнівно, дану групу вже в сучасних реаліях культурної ідеології в плані меланхолійності світосприйняття й відповідних дискурсивних практик доповнюють емігранти. Можна відзначити, що у цьому напрямі лідують тепер саме інтелектуалі-емігранти – мандрівники, чие повернення не можливо через заборони зовнішні – соціального спрямування, або внутрішні – табу накладені самими емігрантами. Ці спрямування діаспоричного досвіду сьогодення та відповідні заборони, сформовані ностальгічним порядком дискурсу, представляє широке дослідницьке поле для психоаналізу при вивченні сучасних літературних творів інтелектуалів-емігрантів.

Дискурс ностальгії сприяє включенню в авторський міф представника сьогоденної поетичної діаспори ремінісценції зі своєї реальної біографії, поєднуючи міфологічні, архетипічні, психоаналітичні коди з формами сповідальності. Взаємозв'язок психоаналітичного з феноменом сповідального слова, прояснює зауваження Ж. Старо-

бінського, який стверджує, що «в наші дні можливу модель інтерпретації наших почуттів пропонує словник психоаналізу, надаючи їм якусь форму» [14, с. 248]. Перехід біографічного пласту та імідживих конотацій соціокультурної репрезентації представника сьогоденної поетичної діаспори безпосередньо у творчість здійснюється у вигляді моделювання трансгресивної ідентичності, яка ніколи не приймає «ніяку ідентичність як постійну» [5, с. 157]. Ракурс розуміння ідентичності емігрантів як трансгресивної, сприяє також активації у творчості лімінальних зон між екзистенційними, архетипічними та ігровими дискурсивними формаціями. Прикладом подібної лімінальної ситуації виступає сам феномен еміграції з відповідним набуттям палімпсестної свідомості та переживанням ностальгії.

Ностальгічний дискурс може формуватися й в плані занурення поетом-емігрантом в творчості до сфери не тільки створення авторського міфу, але й прямої апеляції до архетипів, виявляючи так свій внесок в архів дискурсу ностальгії як туги людства за своїм корінням та прагнення до досягнення першосущностей. За спостереженнями П. Кюглера, «люди володіють ще й лінгвістичною спадщиною, що несе на собі відбитки нашого несвідомого психічного життя» [10, с. 102]. Дискурс той ментальної спадщини, яка дозволяє особистості реалізувати пошук своєї ідентичності, активно проявляється в ситуаціях екзистенційного перелому, яким багато в чому представляється життя будь-якого емігранта.

Показовою є також позиція автора «Естетичного несвідомо» Ж. Рансьєра, що спирався на фройдівські стратегії прочитання літератури через матрицю, утворену домінантними ідеями класичного психоаналізу. Згідно думки Ж. Рансьєра, мистецтву в цілому, хоча мова йде в першу чергу про літературу, «властиво бути тотожністю свідомого починання та несвідомого виробництва» [12, с. 30]. Вищевведені аспекти відкривають широкі можливості для включення до психоаналітичного дослідницького ракурсу формацій ностальгічного дискурсу сучасних поетів-емігрантів.

Перспективно проаналізувати такі поетичні тексти, в яких найбільш інтенсивним є прояви трансгресивної ідентичності сучасної поетеси-емігрантки. Цікавим є феномен Дани Ранги, румунки за походженням, яка є визнаної німецькомовною поетесою-емігранткою та не менш відома в ролі режисера документаліста. Показовим в плані втілення нового напрямку в сучасних поетичних дискурсивних формаціях представля-

ється вірш «Вода» Дани Ранги. Книга віршів «Wasserbuch», до якої входить «Вода», відзначена різними літературними преміями, мабуть, є найбільш значущою в лінії поетичної творчості авторки.

Саме «Wasserbuch» отримала в 2014 році приз глядацьких симпатій – заохочувальну Премію Адельберта фон Шаміссо. Як відомо, Премією Шаміссо нагороджуються письменники- й поети-іноземці або ж емігранти, які пишуть німецькою. Заохочувальне нагородження «Wasserbuch» обумовлено самобутністю та відповідною фантазійністю ліричного дискурсу. Саме фантазійність пое-

Wasser

Sie atmen mich ein, ihre Lieder durchziehen mich;
ihn, den Einsamsten, trage ich.
Das Messer wählt nicht zwischen hell oder dunkel, ein Versteck
bleibt mir verwehrt. Hinter dem Spiegel und auf dem Grund,
was bin ich? Sie sagen, ich sei nur ein Teil von allem, nur ein Aspekt

Wasser

Вірш «Вода» представляється одним з ключових поетичних текстів «Wasserbuch». Зближення ліричного тону «Води» з дискурсивними практиками фольклорних замовлянь підкреслює розвиток ліричного сюжету («*їх пісні течуть крізь мене*»), що в свою чергу підвищує значення потенцій ностальгічних дискурсивних формацій. Фольклорне замовляння завжди є наділеним характеристиками перформативності та сугестії, маючи мету магічного впливу на якогось суб'єкта або ж, на об'єкт дійсності. Вірш Дани Ранги «Вода» зберігає перформативність й сугестивність ліричного дискурсу на рівні інтенцій. У вірші можна декодувати дискурсивні практики колискової в їх первозданному магічному аспекті («*Я несу його, самого самотнього*»). Така позиція стає авторською установкою поетеси на розуміння жіночності як глибинного спокою, що дарує життя й знаходить в цьому невичерпну внутрішню силу та пам'ять про те, що колиска це нагадування про материнську утробу. Згідно з Г. Башляр, «вода повертає нам образ нашої матері» [3, с. 185]. Вода у вірші Дани Ранги проявляє різні сторони жіночності: стихійну, божественну, навіть вразливу, але домінантою стає саме прихований аспект материнства, що реалізується як материнство світу. Така позиція дозволяє співвіднести макрокосм водного простору, що дав назву всій книзі віршів, з

тичного дару сприяє тому, що в книзі віршів «Wasserbuch» Дана Ранга «здійснює поетичну подорож по далеких, але не чужих глибоководних ландшафтах» [1]. Десять років потому – в 2024 році «Wasserbuch» була номінована на Дрезденську поетичну премію, а Дана Ранга розглядалася як поет, чию творчість відзначає «звуківі/музичні/мелодичні якості тексту» [6]. Поетичне слово Дани Ранги втілює нестандартність, мелодійність та пронизливу ліричність, архетиповість авторського дискурсу, яскраво виражений пошук свого «я», моделюючи таким чином свою трансгресивну ідентичність.

Вода

Вони вдихають мене,

їхні пісні течуть крізь мене;
Я несу його, самого самотнього.
Ніж не вибирає між світлом та темрявою,
я не можу знайти укриття.
Що я за дзеркалом й в основі?
Вони кажуть, що я всього лише частина з усього, тільки один аспект

Вода

мікркосмом людського існування, до того ж, принципово жіночого.

Данна Ранга на рівні ностальгічного дискурсу акцентує архетипічні аспекти як авторської свідомості, так й колективного несвідомого в цілому. Вірш «Вода» стає частиною «Wasserbuch», підкреслюючи її циклічність не тільки як частину цілого – співвідношення вірша та книги віршів, але й свого роду смислового центру. Показовою є орієнтація поетеси на водну стихію, як втілення жіночого начала та підсвідомості. Стихія води сприяє концентрації ліричного сюжету на архетипічних аспектах, що втілюють колективне несвідоме.

Звертаючись до юнгіанської теорії архетипів, Воду у вірші Дани Ранги можна ідентифікувати як архетиповий прояв самості авторки на фантазійному рівні ліричного сюжету, що підкреслює саме жіночий аспект. Можлива ідентифікація ліричного «я» й з анімою, як втіленням саме ідеї Вічної жіночності. Юнгіанське прочитання архетипічного представляє адекватне декодування прихованих проявів естетичного несвідомого в ліричному сюжеті, що «дозволяє виявити відповідність авторських емігрантських кодів певним архетипам й психологічним типам» [7, с. 125]. При цьому важливим буде ототожнення Води з Мудрою старою, як втіленням Великої матері та пам'яті світу, чому сприяє вічність води.

Вода у вірші відповідає біблійному стану життя поза добром і злом, й в цьому сенсі не має віку, будучи вічною субстанцією, що відображає не менш вічний жіночий архетип. Така позиція наближає Воду, як героїню ліричного сюжету Дани Ранги, не тільки до Великої матері, але й до прояву аспекту, названого К. Г. Юнгом Корою, що володіє здатністю «розкриватися подібно нирці й в той же час містити в собі весь світ» [9, с. 160]. Кора втілює вічну юність, жертвність й оновлення. Згідно К. Г. Юнгу, Кора, й Мати «в міфології <...>, як будь-яка інша можлива форма буття, є також проявами Божественного» [9, с. 41]. Аспект Великої матері та Кори відсилає до міфу про Деметру і Персефону в їх глибинному взаємозв'язку. У вірші Дани Ранги Воду можна розглядати як з'єднання обох іпостасей – божественних матері та дочки в єдиній вічній непорушній жіночій сутності – стихії води, що дає життя й живить природу.

Аспект жертвності Кори та вразливість жіночої сутності врівноважує домінантність материнської сили Води. З точки зору Г. Башляра, вода пов'язана з жертвністю та жіночим стражданням й навіть може сприйматися як «стихія мазохістського самогубства» [3, с. 122]. В цілому показовим є жертвний, навіть у певному сенсі мазохістський, аспект прояву водної стихії. У фантазійному ностальгічному дискурсі Дани Ранги жертвність Кори та її вразливість жіночої сутності

врівноважують домінантність материнської сили Води.

Висновки. Успадковуючи архетипічну традицію «мрій про воду», Дана Ранга переосмислює міф про Деметру і Кору. В поетичному дискурсі Дани Ранги єдине ліричне «я» принципово втілює різні жіночі іпостасі, реалізуючи свого роду механізм протилежний постмодерністському розсіюванню, концентруючи множинні жіночі «я» в єдиній надсутності – стихії води. Така множинність «я» в ліричному сюжеті Дани Ранги долає резонансність з відповідністю шизоїдному дискурсу, але в той же час дає можливість проявитися саме трансгресивній ідентичності.

Психоаналітичний інструментарій літературознавчої інтерпретації вірша Дани Ранги «Вода» сприяє виявленню взаємозв'язку ностальгічного дискурсу зі сновидчими та архетипічними дискурсивними формаціями. Оніричність ліричного сюжету «Води» дозволяє розкритися позиції авторки, обігруючи вкоріненість її безпосереднього «я» до архетипічно орієнтованої божественності жіночої сутності, відповідаючи як водній стихії, так й іпостасям богинь.

Подібний пошук ліричною героїнею ідентичності, дозволяє осмислити не тільки ностальгічні дискурсивні формації в архетипових координатах, але й визначити специфіку трансгресивної ідентичності жінки-творця та в той же час емігрантки-інтелектуалки.

Література:

1. Сайт Дани Ранги. URL: <http://danaranga.com/preise/>
2. Фокіна С. О. Фройдівська «Психопатологія повсякденного життя» у дискурсивному полі «Міфологій» Р. Барта. *Наукові записки. Сер.: Філологічні науки*. Вип. 2 (209). 2024. С. 368–373.
3. Bachelard G. *L'Eau et les Rêves. Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: Gallimard, 2017.
4. Boym S. *The Future of Nostalgia*. New York City: Basic Books, 2001.
5. Braidotti R. *Nomadic Theory*. New York: Columbia University Press, 2011.
6. Dresdner Lyrikpreis 2024 – Lesung. URL: <https://www.rauze.de/dresdner-lyrikpreis-2024>
7. Fokina S. Apollonian and dionysian discursive formations of emigrant poetics by J. Brodsky. *Matica srpska journal of slavic studies*. 2023. Vol. 103. Pp. 123–134.
8. Foucault M. *L'Ordre du discours*. Paris: Gallimard, 2022.
9. Jung K. G. *Soul and Myth: Six Archetypes*. London: SAGE, 2023.
10. Kugler P. *Alchemy of Discourse: Image, Sound and Psyche*. Einsiedeln: Daimon Verlag, 2002.
11. Phillips L., Jorgenson M. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE, 2002.
12. Rancière J. *L'inconscient esthétique*. Paris: Galilée, 2020.
13. Ricoeur P. Structure, Word, Event. *Philosophy Today*. Vol. 12. № 2–4 (summer). 1968. Pp. 114–129.
14. Starobinski J. *Encre de la mélancolie*. Paris: Seuil, 2012.
15. Starobinski J. Psychanalyse et critique littéraire. *Gazette de Lausanne*. № 36 (12–13 février). 1966. Pp. 13–15.